

UTILIZAREA ELEMENTELOR ETNOGRAFICE ÎN ROMANELE TRADIȚIONALE ALE LUI LIVIU REBREANU

Liliana Andreea SLUSARIUC (ONEA)

Școala Doctorală Interdisciplinară Aurel Vlaicu Arad,
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

Title: THE USE OF ETHNOGRAPHIC ELEMENTS IN THE TRADITIONAL NOVELS OF LIVIU REBREANU

Abstract: *In the pages of Liviu Rebreanu's traditional novels, the entire bygone existence of Transylvania is concentrated. Liviu Rebreanu, in his traditional novels, offers a profound perspective on the life and culture of Romania in historical Transylvania. Rebreanu's traditional novels not only provide an authentic portrayal of life and culture in Transylvania but also explore the role of ethnographic elements in literature and the daily lives of his characters. Thus, the ethnographic elements in Rebreanu's works are not merely decorative aspects but contribute to a deep understanding of the social and cultural context in which his writings take place.*

Cuvinte cheie: *tradițional, etnografic, magic, Transilvania, simboluri, mentalități*
Keywords: *traditional, ethnographic, magical, Transylvania, symbols, mentalities*

1. Introducere

În paginile romanelor tradiționale ale lui Liviu Rebreanu se află concentrată întreaga existență de altădată a Transilvaniei.

Epopoea lumii românești, începută în *Ion* se continuă și se desăvârșește în celelalte două romane *Pădurea spânzuraților* și *Răscoala*.

Liviu Rebreanu ne-a înfățișat în *Ion* tipuri și aspecte ale întregii vieți românești din Ardeal, dându-ne astfel o gigantică frescă a acestei regiuni. Hora în sat, tocmeala pentru zestre între familii, bătaia între flăcăi, nașterea la câmp a copilului Anei, nunta țărăneasă, moartea bătrânului Dumitru Moarcăș, spânzurarea cârciumarului evreu, sunt momente însemnate din viața satului, mișcătoare prin calitatea lor elementară.

Începuturile prelucrării de inspirație folclorică s-au caracterizat prin transferul temelor, motivelor și structurilor tradiționale din literatura orală în literatura scrisă¹.

Imaginea omului alcătuit dihotomic, din trup și suflet, a favorizat de-a lungul timpului nașterea unor credințe și superstiții ce s-au rezumat strict la pragul dintre viață și moarte².

Autorul a folosit în mod frecvent elemente etnografice în proza sa pentru a recrea portrete autentice ale vieții rurale și pentru a reflecta tradițiile și credințele poporului român.

2. Tema drumului

Imaginea drumului, care deschide și închide romanul, include organic existența protagonistului în marea curgere a vieții satului și oferă totodată, prin ștergerea granițelor dintre viață și artă, iluzia naturalității textului literar. Lumea romanului rămâne astfel în sufletul cititorului ca o amintire vie care apoi se amestecă cu propriile-i amintiri din viața-i proprie³.

Prin structura circulară, Rebreanu intensifică iluzia referențială a romanului realist, făcând credibilă ideea că într-o lume finită, cu început și sfârșit, se poate modela una infinită.

Apărta abolire a timpului produce în Ion impresia de eternitate a unei lumi care vine de dincolo de personaj și continuă după el⁴.

Drumul e un hotar izolator deoarece el desparte satul de lume și îl menține în patriarhialitatea lui, sugerând o existență închisă în care totul se săvârșește potrivit unui ritual și unor datini străvechi, astfel fiecare sat formând o lume aparte.

De obicei, drumul unește simbolismul liniei, al legăturii, al accesului, cu cel al mișcării în timp, cu toate întâmplările previzibile sau imprevizibile. Den aceea drumul e asociat cunoașterii, inițierii, devenirii și transformării destinului.

Semnificația simbolică a drumului va depinde și de o serie de factori legați de orientarea lui în raport cu punctele cardinale, cu un anumit centru și cu direcția spre dreapta sau spre stânga. În mitologia

¹ Nicolae Constantinescu, *Literatura de inspirație folclorică și cititorul contemporan*, Ed. Pontica, Constanța, 1983, p. 18.

² Ion Ghinoiu, *Cartea românească a morților*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2019, p. 9.

³ Marian Papahagi, Aurel Sasu, Mircea Zăciu, *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Ed. Albatros, 2000, p. 708.

⁴ Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, București, Ed. 100+1 Gramar, 2003, p. 148.

și simbolistica populară un loc puternic marcat al drumului este răscrucea dar și diferitele locuri de trecere peste ape sau alte obstacole: punte, vad, vale, etc. Răscrucea reprezintă și o poartă spre lumile nepământești prin care trec duhurile rele, iar în altă accepțiune, aici se întâlnesc personaje dispuse să îndrume sau să împiedice și tot aici este locul unde se fac jurăminte și se iau hotărâri capitale⁵.

Conform credințelor românești răspântiile adună suflete necurate, întrupate în strigoi, ori diabolizate, pentru că în acest loc le cresc puterile⁶.

3. Duminica – ziua spectacolului sătesc și hora – predilecția pentru sociabilitatea țăranului

Dincolo de zbaterea cotidiană, satul trăiește în datini și obiceiuri străbune integrate în viața obișnuită, prin ele manifestându-se un mod de viață caracteristic cu o structură sufletească și spiritualitate ce se oglindește în evenimentele esențiale a le acestuia. Ziua de duminică desprinde comunitatea de rutina zilnică, redându-i acea bucurie proprie sufletului omenesc. În această zi nici cele mai grabnice munci ale gospodăriei nu pot stăvili exaltarea oamenilor, dorința și necesitatea acestora de evadare într-o lume a cântecului și a bunăvoinței.

Hora este o răspântie de unde pornesc două drumuri ale narațiunii, mergând când alături, când încrucișându-se, comunicând mereu între ele spre a da imaginea totală, monografică a vieții satului românesc. Funcția sărbătorii, precis circumscrisă în satul tradițional reprezintă o inestimabilă sursă de energie pentru colectivitate și un fericit prilej pentru a fi împreună. Pare că omul din popor ține încătușată în sine o ființă psihică ce e eliberată de ritmul săltăreț al dansului, acum înțelegând de ce grecii făuriseră etimologia, în aparență inexplicabilă și bizară a cuvintelor *Horea* și *Horos*, care ar deriva din *Hara* ce înseamnă bucurie, sau de la *Hairein* care înseamnă a fi vesel⁷.

Hora este jucată într-o seamă de împrejurări rituale și ceremoniale, prilej de întâlnire al colectivității, dar în același timp un mijloc de exprimare al virtuților artistice. Vechimea apreciabilă a

⁵ Ivan Evssev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Ed. Amarcord, 1994, p. 55.

⁶ Doina Ruști, *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2002, p. 303.

⁷ Ovidiu Bârlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Ed. Cartea Românească, 1982, p. 15.

horei întărește supoziția cu privire la existența ei dintotdeauna la români, iar cele mai vechi atestări iconografice o arată ca dansul tuturor claselor sociale⁸.

Întreaga viață a satului, așa cum este regizată de sentimente, dar și de o mentalitate a locului, pulsează când calm, când violent în mișcările aparent dezordonate ale participanților la hora din ograda văduvei lui Maxim Oprea.

4. Legătura cu biserica și praznicele

Dacă pornim de la etimologia cuvântului *duminică* (lat. Dies Dominus), este cât se poate de evident că această zi era un timp al sărbătorii, rezervat odihnei și meditației. Din punct de vedere simbolic, în folclorul românesc, apare Sfânta Duminică – figură mitologică legată în primul rând de sensurile milosteniei creștine.

Consfințirea duminicii la zi sfântă este menționată într-un text apocrif (Legenda Duminicii), în care se spune că a căzut din cer o piatră care s-a despicat și din ea a ieșit o scrisoare de la Dumnezeu prin care li se cerea oamenilor să cinstească această zi⁹.

În paginile romanului *Ion* există o sumară prezentare a sărbătorilor, în special a celor legate de Crăciun: Ignatul, colindatul și Boboteaza.

Este adevărat că aceste sărbători reprezintă doar puncte incidentale în roman, totuși ele conferă amploare textului rebrenian, punând în lumină tradițiile și credințele poporului român, manifestate în societatea transilvăneană de atunci.

5. Actele mari ale vieții: nașterea, căsătoria și moartea

Aceste ritualuri reprezintă praguri ale destinului, unice în viața individului și impun un anumit comportament, iar eficiența lor se realizează în virtutea unui sistem de credințe.

Obiceiul nașterii este dominat de grija pentru integrarea perfectă în această lume, prilejuind o serie de credințe și practici care au rol intermediar și care au ca finalitate nu doar îndepărtarea forțelor malefice, ci asigurarea unui viitor optim pentru nou-născut. Toate aceste obiceiuri reprezintă puncte de legătură ce facilitează

⁸ Ibidem, p. 71.

⁹ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, 1980, p. 117.

schimbarea stării fără opriri bruște ale vieții individuale sau colective¹⁰.

Obiceiurile legate de sarcină ca și cele legate de naștere includ un număr mare de rituri, acestea îndeplinind un rol important în apariția cultului femeii-mamă.

Pe Ana o apucă durerile facerii pe câmp în timp ce aducea mâncare a lor săi aflați la lucru. Se accentuează reacția fiziologică dură, sugerată prin elementele familiare universului rural „(...) parcă o secure i-ar fi despicat burta. Se prăvăli fără putere pe pământul dogorit și crăpat, strângând dinții de-i pârâiau ca niște oase sfărâmate, căutând să-și ascundă suferința”¹¹.

Ca toate femeile mai în vârstă de la țară, Zenobia se pricepea la moșit și venea să o ajute. Momentul îi copleșește pe Ion și pe Alexandru Glanetașu care potrivit mentalității arhaice rămân uluiți și supuși în fața necunoscutului deoarece misterul creației îi înfășoară și se trezesc amândoi încjinându-se pătrunși de solemnitatea și măreția clipei¹².

Cu toate acestea nașterea se derulează atipic deoarece Ana naște pe prunc însă asistată nu ritualic ci de soacra sa ce își întrerupe mâniaoasă secerarul în acest scop, iar bărbatul, care în mod tradițional intra mai târziu, asită de astă dată încă de la început stricând sacralitatea momentului.

Căsătoria reprezintă o schimbare a statutului relațiilor sociale ale individului. Natura socială a actului este amplificată de faptul că antrenează simultan doi indivizi care participă, cu roluri diferențiate, la același ceremonial.

În tradițiile românești, sensul sacru al nunții își are rădăcinile în ritualuri păgâne ce s-au conservat și s-au înnoit și după adoptarea creștinismului. Este singurul ceremonial de trecere conservat, la care protagoniștii participă conștient. Acestui ceremonial îi este caracteristic echilibrul între secvențele care marchează despărțirea de vechea stare, culminând cu trecerea propriu-zisă, și cele care marchează integrarea în noua stare.

¹⁰ Arnold von Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Ed. Polirom, 1996, p. 52.

¹¹ Liviu Rebreanu, *Mărturisiri*, în *Revista Fundațiilor*, București, Anul VII, nr. 11, Noiembrie 1940, p. 257.

¹² Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, București, Ed. Minerva, 1971, p. 56.

Nunta închide în sine elemente care depășesc planul istoriei căci ea reprezintă o legătură indisolubilă, ce conține indicația creației prin consumare și suferință¹³.

Pentru Liviu Rebreanu prezentarea căsătoriei constituie un prilej de a intra în viața de tradiție a satului.

Nunta lui Ion și a Anei ține trei zile după obicei, pornind cu alai, iar în fruntea alaiului se aflau călăreții apoi lăutarii, care-și frângeau degetele cântând, urma o căruță cu mirii, nașii, altă căruță cu părinții mirilor și „câteva fețe mai spălate”, apoi altele încărcate cu flăcăi și fete ce chiuiau și se zbenguiau.

La prima vedere, în aerul îngroșat de miroasuri grele are loc un spectacol popular plin de culoare și de pitoresc. Totuși la o analiză amănunțită, momentele ritualice ale romanului se abat de la tipare reprezentând noduri conflictuale. Nici nunta nu se mai desfășoară după un ritual consacrat transformat în cazul lui Ion și al Anăi într-un târg odios.

Tot un moment de discordie reprezintă nunta lui George cu Florica.

Față de primele două, nunta Laurei Herdelea cu George Pinteia este o formă ceremonială prin care pătrundem într-un alt mediu al satului, acela al intelectualității rurale.

Participanții, protocolul și modelul de a sărbătorii public evenimentul sunt diferite. La nunta Laurei participă în mod exclusiv domnimea din împrejurimi, evenimentul fiind serbat într-un local public cu lăutari ce cântă marșuri nupțiale mirilor, pregătiți să plece într-o călătorie de nuntă.

Neavând înțelesul pe care suntem tentați să i-l atribuim în general (acela de sfârșit absolut), moartea este singura cale posibilă de abolire a duratei temporale și de a reintegra situația primordială prin reînceperea unei alte existențe sacre.

Moartea reprezintă trecerea din lumea albă în lumea de dincolo, o lume nu total necunoscută, ca în momentul nașterii, ci o lume reprezentată printr-un moment imaginar, specific fiecărei culturi etnice.

Manifestările legate de acest eveniment biologic inevitabil și cu profunde implicații sociale, nu sunt decât o ceremonializare ce antrenează un întreg sistem de concepte și credințe străvechi.

¹³ Nae Ionescu, *Curs de metafizică*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 177.

Din cei doi poli ai existenței, Liviu Rebreanu a fost mai preocupat de al doilea care încheie toate dramele ce se petrec în opera lui.

O adevărată meditație asupra morții, văzută cu o seninătate și împăcare țărănească descoperim în episodul stingerii lui Dumitru Moarcăș. Om nevoiaș, bătrânul are o anume viziune socială a morții, aceasta fiind blajină cu cei săraci și haină cu cei bogați. Aceste vorbe simple exprimă o filozofie țărănească a bunului simț izvorâtă dintr-o experiență amară. Veșnica problemă a averii și a banilor nu le iese din minte țăranilor lui Rebreanu nici în fața morții care îi descumpănește doar pentru o clipă.

Personajul Anei a avut chiar de la început o împietrire în fața morții. Când peste ani îi strigă lui Ion că se va omorî, e ca și cum ar fi făcut-o deja și nimic nemaiputând-o întoarce la viață; aceea e clipa în care sufletul ei a murit înaintea trupului.

Scriitorul dă aproape cu lux de amănunte întreaga desfășurare a ceremonialului funebru.

Scenariul morții se vedește mult mai unitar decât cel nupțial și mai cu seamă mult mai arhaic în structura lui rituală, iar misterul morții și teama de necunoscut au înlesnit transmiterea unor concepții străvechi împreună cu practicile aferente, un gest de supremă apărare a vieții în fața necunoscutului¹⁴.

6. Mentalități magice

În calitate de contramăsură împotriva făcăturilor vrăjitorești, descântecele au acumulat și păstrat cunoștințe prețioase și observații semnificative cu privire la producerea și manifestarea empirică a bolilor¹⁵.

Conform lui Ruth Benedict, personalizarea relației cu supranaturalul atât la nivel individual, cât și comunitar, se realizează prin utilizarea elementelor de practică și credință religioasă¹⁶.

Este adevărat că sunt sporadice, însă Rebreanu nu le trece cu vederea, prezentându-le în paginile romanului *Ion* prin descântecele făcute de Zenobia speriată că cineva la fermecat pe Ion. În momentul în care Petrișor este prins de deochi prozatorul prezintă amănunțit

¹⁴ Teodor Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, Tipografia Națională, 1982, p. 34.

¹⁵ Ion Ghinoiu, *Calendarul țăranului român. Zile și mituri*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2019, p. 70.

¹⁶ Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Sophia, București, 2010 *apud* Anca Gorgan, *Mentalitatea magică a românilor*, în Anuarul societății prahovene de antropologie generală, nr. 5, 2019, p. 109.

întregul descântec și pregătirile făcute, iar baba Firoana este o moașă vestită pentru aceste practici. Un alt personaj ce crede de asemenea în vrăjitorii și farmece este mama lui George, îndemânându-l pe fiul său să se ducă la ghicitorul din Măgura ca să îi dezlege pe Ana.

Un alt tip de descântec a fost făcut la nașterea Anei deoarece lui Vasile Baci și soției sale îi mai muriseră trei copii înaintea împlinirii vârstei de un an, dând naștere la alte superstiții legate de moartea copiilor.

Cu alte cuvinte, în mentalitatea tradițională a oamenilor excluderea acestor practici magice era aproape imposibilă deoarece reprezentau o parte importantă din viața de zi cu zi.

7. Concluzii

Liviu Rebreanu, în romanele sale tradiționale, oferă o perspectivă adâncă asupra vieții și culturii românești din Transilvania de altădată. În cele trei romane - *Ion*, *Pădurea Spânzuraților* și *Răscoala* - ne prezintă o frescă clară a acestei regiuni.

Pornind de la imaginea drumului, prezentată în deschiderea și închiderea romanului, este marcată separarea satului de lumea exterioară, subliniind caracterul unic și autentic al comunității rurale.

Ziua de duminică și hora sunt momente cheie pentru sociabilitatea satului. Ele oferă o evadare din rutina zilnică și reprezintă momente de bucurie și comuniune pentru locuitorii satului. Rebreanu explorează semnificația religioasă a duminicii și face o sumară prezentare a sărbătorilor de peste an. Aceste aspecte sunt esențiale pentru înțelegerea tradițiilor și culturii populare din acea perioadă.

Nașterea, căsătoria și moartea sunt evenimente semnificative care definesc destinul individului în societatea tradițională. Ele sunt însoțite de ritualuri și credințe care reflectă sistemul de valori și mentalitatea comunității. Acestea sunt praguri ale destinului și impun un comportament specific.

Autorul aduce în prim-plan credințele și practicile magice ale oamenilor, inclusiv descântecele și superstițiile care făceau parte din viața lor cotidiană. Într-o lume tradițională, practicile magice, cum ar fi descântecele, aveau un rol semnificativ în viața oamenilor. Acestea erau folosite pentru a face față unor amenințări sau necunoscute, și reflectă credințele și superstițiile comunității.

În ansamblu, romanele tradiționale ale lui Liviu Rebreanu nu numai că oferă o imagine autentică a vieții și culturii din

Transilvania, dar și explorează rolul elementelor etnografice în literatură și în viața cotidiană a personajelor sale. Astfel elementele etnografice din operele lui Rebreanu nu sunt doar aspecte decorative, ci contribuie la înțelegerea profundă a contextului social și cultural în care se desfășoară acțiunea în scrierile sale.

Bibliografie

- Bârlea Ovidiu, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Ed. Cartea Românească, 1982.
- Burada Teodor, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, Tipografia Națională, 1982.
- Constantinescu Nicolae, *Literatura de inspirație folclorică și cititorul contemporan*, Ed. Pontica, Constanța, 1983.
- Cartoian Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, București, Ed. Minerva, 1980.
- Evssev Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Ed. Amarcord, 1994.
- Ghinoiu Ion, *Cartea românească a morților*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2019.
- Ghinoiu Ion, *Calendarul țăranului român. Zile și mituri*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2019.
- Gorgan Anca, *Mentalitatea magică a românilor*, în Anuarul societății prahovene de antropologie generală, nr. 5, 2019.
- Ionescu Nae, *Curs de metafizică*, București, Ed. Humanitas, 1991.
- Manolescu Nicolae, *Arca lui Noe*, București, Ed. 100+1 Gramar, 2003.
- Papahagi Marian, Sasu Aurel, Zăciu Mircea, *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Ed. Albatros, 2000.
- Plămădeală Antonie, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Sophia, București, 2010.
- Rebreanu Liviu, *Mărturisiri*, în Revista Fundațiilor, București, Anul VII, nr. 11, Noiembrie 1940, p. 257.
- Rotaru Ion, *O istorie a literaturii române*, București, Ed. Minerva, 1971.
- Ruști Doina, *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2002.
- von Gennep Arnold, *Riturile de trecere*, Iași, Ed. Polirom, 1996.